https://doi.org/10.47152/psihsoc2026.2

Danica Vasiljević-Prodanović*
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Zoran Pavlović*
Univerzitet Privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe

Milica Kovačević*
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

SOCIJALNA INKLUZIJA KAO OSNOVNO PRAVO OSOBA SA INVALIDITETOM*

Socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom je fundamentalno pitanje ljudskih prava i ključna komponenta razvoja humanog društva. Odnosi se na proces poboljšanja sposobnosti, mogućnosti i dostojanstva osoba sa invaliditetom kako bi u potpunosti mogle da učestvuju u društvu. Uprkos napretku u zakonodavstvu i podizanju svesti, mnoge prepreke – fizičke, socijalne, ekonomske, kao i stavovi o osobama sa invaliditetom, i dalje ograničavaju njihov pristup obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i ravnopravnom životu u zajednici. Ovaj rad ukazuje na značaj inkluzivnih politika, mera obezbeđivanja pristupačnosti, jednakih mogućnosti, jačanja samostalnosti i učešća u društvenom životu. Takođe

* E-mail: danicavasiljevic@fasper.bg.ac.rs ORCID: https://orcid.org/0000-0001-5236-1308
* E-mail: zoran.pav@hotmail.com ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9625-1298
* E-mail: milica.kovacevic@fasper.bg.ac.rs ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0458-8193

* Ovaj rad je rezultat rada na projektu Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. Ugovora 451-03-34/2026-03/200096).

se naglašava uloga državnih institucija, nevladinih organizacija i celokupne zajednice u promovisanju inkluzivnog okruženja i borbi protiv stigme i diskriminacije. Usvajanjem pristupa zasnovanog na pravima i podsticanjem aktivnog učešća, društvo može da obezbedi da su osobe sa invaliditetom osnažene, cenjene i uključene, što u krajnjoj liniji doprinosi pravednijim odnosima i prihvatanju različitosti.

Ključne reči: *socijalna inkluzija; invaliditet; pristupačnost; jednake mogućnosti; ljudska prava.*

Uvod

Položaj osoba sa invaliditetom predstavlja jedno od značajnih pitanja savremenih društava, ne samo u oblasti socijalne politike i socijalne zaštite već, pre svega, u kontekstu ljudskih prava, jednakosti i socijalne pravde (Quinn & Degener, 2002; United Nations, 2006). Tokom poslednjih nekoliko decenija došlo je do značajne promene u razumevanju invalidnosti: od dominantno medicinskog i individualnog pristupa, usmerenog na oštećenje i funkcionalna ograničenja pojedinca, ka socijalnom pristupu zasnovanom na ljudskim pravima, u čijem se središtu nalazi odnos između pojedinca i društvenog okruženja (Barnes & Mercer, 2004; Oliver, 1990; Quinn & Degener, 2002; Thomas, 2004).

Ova promena paradigme ima neposredne posledice po razumevanje socijalne inkluzije. Ukoliko se uzroci nepovoljnog društvenog položaja osoba sa invaliditetom ne nalaze samo u individualnim karakteristikama već i u fizičkim, institucionalnim, ekonomskim, komunikacionim preprekama i stavovima, onda se ni socijalna inkluzija ne može zasnivati prvenstveno na prilagođavanju

pojedinca postojećem društvenom okruženju (Oliver, 1990; Saran et al., 2023). Naprotiv, ona zahteva i promenu samog okruženja i stvaranje uslova u kojima osobe sa invaliditetom mogu ravnopravno ostvarivati svoja prava i učestvovati u društvenom životu (United Nations, 2006).

Prema procenama Svetske zdravstvene organizacije, približno 1,3 milijarde ljudi, odnosno oko 16% svetske populacije, živi sa značajnim invaliditetom (World Health Organization [WHO], 2022). Međutim, brojnost ove populacije nije jedini razlog zbog kojeg pitanje socijalne inkluzije ima poseban značaj. Osobe sa invaliditetom suočavaju se sa nejednakostima u različitim oblastima života, pri čemu nepovoljni ishodi nisu posledica samo zdravstvenog stanja ili funkcionalnih ograničenja, već i nepravednih uslova u zdravstvenom sistemu i širem društvenom okruženju (WHO, 2022).

Socijalna inkluzija zato podrazumeva znatno više od fizičkog prisustva osobe sa invaliditetom u školi, na radnom mestu ili u lokalnoj zajednici. Ona obuhvata stvarnu mogućnost participacije, ostvarivanja društvenih odnosa, pripadnosti zajednici, izbora i kontrole nad sopstvenim životom. Pregledi savremene literature potvrđuju višedimenzionalnu prirodu socijalne inkluzije i ukazuju na različite ishode povezane sa društvenom participacijom i interpersonalnim odnosima (Saran et al., 2023; Schroeder et al., 2026). U domaćim izvorima, Lakićević (2012) pitanje inkluzije osoba sa invaliditetom povezuje sa pretpostavkama aktivne socijalne politike u Srbiji. Takva perspektiva je značajna jer položaj osoba sa invaliditetom ne svodi na pasivno korišćenje mera socijalne zaštite,

već ga smešta u širi kontekst njihovog aktivnog učešća u društvenim procesima.

Na međunarodnom planu ključni normativni zaokret predstavlja Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom, kojom su poštovanje dostojanstva i individualne autonomije, nediskriminacija, puna i efektivna participacija i uključenost u društvo, jednakost mogućnosti i pristupačnost utvrđeni kao opšti principi (United Nations, 2006). Time socijalna inkluzija prestaje da bude samo poželjan rezultat socijalne politike i postaje pitanje ostvarivanja osnovnih ljudskih prava.

Polazeći od navedenog, cilj ovog rada jeste da socijalnu inkluziju osoba sa invaliditetom razmotri kao pitanje osnovnih ljudskih prava, sa posebnim osvrtom na društvene prepreke koje ograničavaju participaciju u obrazovanju, zapošljavanju, zdravstvenoj zaštiti i životu u zajednici, kao i na položaj osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji. Posebna pažnja posvećena je raskoraku između normativnog priznavanja prava i stvarnih mogućnosti njihovog ostvarivanja.

Od individualnog shvatanja invalidnosti ka socijalnom modelu

Tradicionalno razumevanje invalidnosti dugo je bilo zasnovano na medicinskom ili individualnom modelu, prema kojem se problem invalidnosti prvenstveno locira u pojedincu – njegovom oštećenju, bolesti ili funkcionalnom ograničenju (Oliver, 1990). U okviru takvog pristupa intervencije su dominantno usmerene na lečenje, rehabilitaciju i prilagođavanje osobe zahtevima postojećeg

društvenog okruženja. Medicinska i rehabilitaciona podrška nesumnjivo mogu imati veliki značaj za funkcionisanje i kvalitet života osobe. Problem, međutim, nastaje kada se celokupno iskustvo invalidnosti objašnjava individualnim karakteristikama i kada se društvena isključenost implicitno tumači kao posledica nedovoljne sposobnosti pojedinca da odgovori zahtevima sredine (Oliver, 1990; Thomas, 2004).

Razvoj socijalnog modela invalidnosti predstavljao je značajan zaokret u ovom razumevanju. Oliver (1990) pomera fokus sa individualnog oštećenja prema društvenim strukturama i preprekama koje ograničavaju učešće osoba sa invaliditetom. Invalidnost se iz ove perspektive ne može razumeti samo kao karakteristika pojedinca, već i kao rezultat načina na koji je društvo organizovano. Barnes i Mercer (2004) dalje razvijaju ovu perspektivu ukazujući na društvene i institucionalne mehanizme kroz koje osobe sa invaliditetom mogu biti isključene iz različitih oblasti društvenog života. Nepristupačna zgrada, na primer, nije samo tehnički nedostatak prostora. Kada onemogućava osobi da koristi obrazovnu, zdravstvenu ili javnu ustanovu, ona postaje prepreka ostvarivanju prava i društvenoj participaciji (Barnes & Mercer, 2004; United Nations, 2006).

U domaćoj literaturi sličan razvoj pristupa invalidnosti razmatra Tatić (2013), koji socijalni model određuje kao odgovor na ograničenja medicinskog pristupa. Dok medicinski model problem prvenstveno vezuje za oštećenje i funkcionalna ograničenja pojedinca, socijalni model težište pomera prema odnosu osobe i društvenog okruženja, odnosno prema fizičkim, komunikacionim,

psihosocijalnim i drugim preprekama koje mogu ograničiti njeno puno i ravnopravno učešće. Invalidnost se na taj način ne posmatra isključivo kao individualna karakteristika, već kao društveni fenomen koji nastaje u interakciji osobe sa okruženjem.

Ovakvo razumevanje ne znači negiranje zdravstvenih potreba osobe sa invaliditetom niti značaja medicinske struke. Tatić (2013) ukazuje upravo na potrebu razlikovanja pitanja koja pripadaju domenu lečenja od odluka koje se odnose na obrazovanje, zapošljavanje, izbor životnog okruženja i lične i porodične odnose. Problem medicinskog modela nastaje onda kada se medicinska procena proširi na oblasti života u kojima osoba treba da zadrži pravo izbora i odlučivanja.

Socijalni model time menja i pitanje odgovornosti. Umesto pitanja šta osoba treba da promeni kod sebe kako bi se prilagodila postojećem okruženju, u prvi plan dolazi pitanje koje prepreke društvo treba da ukloni kako bi omogućilo ravnopravnu participaciju. Takvo stanovište prisutno je i u domaćem pokretu za samostalni život osoba sa invaliditetom, koji uklanjanje prepreka neposredno povezuje sa jednakošću, samostalnošću, mogućnošću izbora i kontrolom nad sopstvenim životom (Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, 2014).

Značaj fizičkog okruženja posebno potvrđuje novija literatura usmerena na osobe sa dugotrajnim fizičkim invaliditetom. Heeb Desai et al. (2024) su u pregledu 21 studije pokazali da karakteristike izgrađenog okruženja mogu imati važnu ulogu u omogućavanju ili ograničavanju participacije u zajednici. Time

pristupačnost javnih prostora, objekata, saobraćajnih površina i transporta prestaje da bude samo pitanje tehničkog standarda i postaje jedan od uslova društvene participacije.

Savremeno razumevanje invalidnosti, međutim, ne zahteva zanemarivanje individualnog iskustva telesnog oštećenja. Thomas (2004) kroz socijalno-relacioni pristup ukazuje na potrebu povezivanja telesnog i funkcionalnog iskustva pojedinca sa društvenim odnosima i procesima koji mogu dodatno ograničavati njegove aktivnosti i participaciju. Ovu međuzavisnost potvrđuju i Turcotte et al. (2025), koji su u pregledu literature o socijalnoj participaciji osoba sa dugotrajnim neurološkim invaliditetom identifikovali prepreke na različitim nivoima – od individualnih faktora, poput bola i zamora, do faktora šireg društvenog i fizičkog okruženja.

Takvi nalazi pokazuju zašto individualno i socijalno objašnjenje invalidnosti ne treba posmatrati kao međusobno isključive perspektive. Funkcionalne posledice zdravstvenog stanja mogu realno uticati na određene aktivnosti, ali stepen u kojem će one dovesti do socijalne isključenosti zavisi i od karakteristika fizičkog i društvenog okruženja (Heeb Desai et al., 2024; Thomas, 2004; Turcotte et al., 2025). Socijalna inkluzija zato ne podrazumeva negiranje individualnih razlika, već stvaranje društvenih uslova u kojima te razlike ne proizvode neravnopravnost.

Socijalna inkluzija kao ljudsko pravo

Dalji razvoj razumevanja invalidnosti povezan je sa pristupom zasnovanim na ljudskim pravima. Quinn i Degener (2002) ukazuju na značaj pomeranja od posmatranja osobe sa invaliditetom kao objekta zaštite, brige i rehabilitacije prema njenom statusu subjekta i nosioca prava. Ova promena nije samo terminološka. U tradicionalnom modelu socijalne zaštite pomoć osobi sa invaliditetom može se razumeti prvenstveno kao izraz društvene solidarnosti. U pristupu zasnovanom na pravima, mogućnost obrazovanja, rada, kretanja, korišćenja zdravstvene zaštite, života u zajednici i participacije proizlazi iz statusa osobe kao ravnopravnog nosioca ljudskih prava (Quinn & Degener, 2002; United Nations, 2006). Socijalni model invalidnosti podrazumeva pomeranje od paternalističkog posmatranja osobe sa invaliditetom kao objekta zaštite ka njenom priznavanju kao nosioca ljudskih prava, pri čemu su nediskriminacija, jednake mogućnosti i puna participacija ključni uslovi ravnopravnosti (Trkulja, 2010).

Veza između socijalnog modela invalidnosti i pristupa zasnovanog na ljudskim pravima posebno je značajna za razumevanje socijalne inkluzije. Tatić (2013) model ljudskih prava posmatra kao praktičnu manifestaciju razvijenog teorijskog koncepta socijalnog modela. Takvo stanovište pokazuje da pomeranje odgovornosti sa pojedinca na društveno okruženje nije samo teorijska promena u razumevanju invalidnosti. Ono dobija pravne posledice: osoba sa invaliditetom postaje nosilac prava, dok država i društvene institucije imaju obavezu da sprečavaju

diskriminaciju, uklanjaju prepreke i stvaraju uslove za ravnopravno učešće.

Upravo na toj osnovi socijalna inkluzija dobija karakter ljudskog prava. Ukoliko društvene prepreke onemogućavaju osobi da koristi obrazovanje, rad, zdravstvenu zaštitu, javne usluge ili da živi i učestvuje u zajednici, njihovo uklanjanje ne treba razumeti samo kao meru socijalne podrške ili dobre volje institucija, već kao uslov ostvarivanja ravnopravnosti i ljudskih prava (Tatić, 2013; United Nations, 2006).

Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom predstavlja najznačajniji međunarodni pravni izraz ove promene paradigme. Među njenim opštim principima nalaze se poštovanje dostojanstva i individualne autonomije, nediskriminacija, puna i efektivna participacija i uključenost u društvo, jednakost mogućnosti i pristupačnost (United Nations, 2006).

Posebna vrednost Konvencije nalazi se u međusobnoj povezanosti prava. Pristupačnost je preduslov korišćenja brojnih obrazovnih, zdravstvenih, radnih i javnih usluga; obrazovanje utiče na mogućnosti zapošljavanja; zaposlenje na ekonomsku samostalnost i društvenu participaciju; dok podrška u zajednici utiče na mogućnost izbora načina života (United Nations, 2006). Prilagođavanje okruženja u tom kontekstu ima posebno mesto. Njegova funkcija nije da osobi sa invaliditetom obezbedi privilegovan položaj, već da ukloni konkretnu prepreku koja joj onemogućava ravnopravno ostvarivanje prava (United Nations, 2006). Prilagođavanje radnog mesta, nastavnog procesa,

komunikacije ili načina pružanja usluge može predstavljati upravo ono što omogućava da normativno priznato pravo postane praktično ostvarivo.

Od pristupačnosti ka participaciji i pripadnosti

Jedan od problema u razmatranju socijalne inkluzije jeste njeno povremeno poistovećivanje sa integracijom ili fizičkim prisustvom osobe u određenoj društvenoj sredini. Međutim, savremena literatura pokazuje da je socijalna inkluzija višedimenzionalna i da obuhvata različite oblike društvene participacije i interpersonalnih odnosa (Saran et al., 2023; Schroeder et al., 2026). Za potrebe ovog rada korisno je analitički razlikovati tri međusobno povezana nivoa: pristupačnost, participaciju i pripadnost.

Pristupačnost predstavlja osnovni nivo. Osoba mora biti u mogućnosti da koristi određeni prostor, instituciju, informaciju, uslugu ili aktivnost. Bez fizičke, komunikacione i informacione pristupačnosti mnogi drugi oblici participacije nisu mogući (United Nations, 2006).

Participacija predstavlja sledeći nivo. Nije dovoljno da osoba bude fizički prisutna; potrebno je da ima mogućnost stvarnog učešća. Empirijski nalazi kod osoba sa dugotrajnim fizičkim i neurološkim invaliditetom potvrđuju da transport, pristupačnost izgrađenog okruženja i karakteristike lokalne zajednice mogu neposredno uticati na mogućnost učešća u društvenim aktivnostima (Heeb Desai et al., 2024; Turcotte et al., 2025).

Pripadnost predstavlja još složeniju dimenziju. Ona uključuje kvalitet društvenih odnosa, prihvaćenost i mogućnost osobe da sebe doživljava kao ravnopravnog člana određene zajednice. Zbog toga fizičku integraciju i socijalnu inkluziju ne treba posmatrati kao sinonime.

Ovo razlikovanje ima važne posledice za procenu uspešnosti politika inkluzije. Povećanje broja osoba sa invaliditetom fizički prisutnih u redovnim društvenim institucijama predstavlja važan korak, ali nije dovoljan pokazatelj njihove stvarne socijalne uključenosti. Zato se inkluzija ne može procenjivati samo pitanjem: Da li je osoba prisutna? Potrebno je pitati i: Da li može ravnopravno da učestvuje? Da li ima mogućnost izbora i uticaja? Da li ostvaruje društvene odnose? Da li je prihvaćena? Da li pripada zajednici?

Obrazovanje kao prostor socijalne inkluzije

Obrazovanje predstavlja jednu od najvažnijih pretpostavki društvene participacije. Njegov značaj prevazilazi sticanje formalnih kvalifikacija, jer obrazovne mogućnosti utiču na kasnije zapošljavanje, ekonomsku samostalnost, profesionalni identitet i učešće u društvenom životu. Pravo na inkluzivno obrazovanje ne može se svesti na mogućnost učenika ili studenta sa invaliditetom da bude fizički prisutan u redovnoj obrazovnoj ustanovi. Komitet za prava osoba sa invaliditetom u Generalnom komentaru br. 4 razlikuje isključivanje, segregaciju, integraciju i inkluziju i naglašava da inkluzija zahteva sistemsku reformu obrazovanja, uključujući promene sadržaja, metoda, struktura i strategija kako bi se

odgovorilo na različitost učenika (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2016).

Kod integrativnog pristupa učenik ili student ulazi u postojeći sistem i od njega se očekuje da mu se prilagodi. Inkluzivni pristup polazi od drugačije pretpostavke – da obrazovni sistem treba organizovati tako da odgovori na različitost učenika i njihovih potreba.

Potrebu za sistemskim pristupom potvrđuje i novija pregledna literatura. Hay i Beamish (2026) analizirali su 53 pregledne studije objavljene tokom tri decenije, koje zajedno sintetizuju približno 2.000 primarnih istraživanja. Njihov pregled pokazuje da se inkluzivno obrazovanje ne može svesti na fizičko uključivanje učenika u redovne škole, već obuhvata stavove i profesionalni razvoj nastavnika, inkluzivne prakse, socijalnu inkluziju, kao i sistemske i implementacione prepreke (Hay & Beamish, 2026).

Posebno ilustrativan domaći primer predstavlja visoko obrazovanje. Vasiljević-Prodanović (2019) ukazuje na značaj visokog obrazovanja za socijalnu inkluziju osoba sa invaliditetom, ali i na problem nepristupačnosti visokoškolskih ustanova u Srbiji. Pristupačnost se pri tome ne odnosi samo na uklanjanje arhitektonskih prepreka, već uključuje prilagođavanje fizičkog prostora i opreme, nastavnih materijala, organizacije nastave i dostupnost odgovarajućih servisa podrške (Vasiljević-Prodanović, 2019). Ovaj primer pokazuje da diskriminacija ne mora imati oblik neposrednog uskraćivanja prava. Neravnopravnost može nastati i onda kada je pravo formalno priznato, ali način organizovanja

ustanove praktično onemogućava njegovo korišćenje pod jednakim uslovima. Razumno prilagođavanje zato ne predstavlja privilegiju studenta sa invaliditetom, već instrument ostvarivanja suštinske jednakosti (United Nations, 2006; Vasiljević-Prodanović, 2019).

U Srbiji su poslednjih godina razvijani različiti mehanizmi podrške inkluzivnom obrazovanju. Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju za period 2022–2024. ukazuje na razvoj resursnih centara, asistivne tehnologije i drugih oblika podrške inkluzivnom obrazovanju (UNICEF Srbija, 2025). Ipak, broj razvijenih mehanizama ili učenika uključenih u redovno obrazovanje sam po sebi nije dovoljna mera inkluzije. Njena stvarna mera jeste mogućnost učenika ili studenta da koristi obrazovne resurse, ravnopravno učestvuje u nastavi, razvija odnose sa vršnjacima i kolegama i bude prihvaćen kao ravnopravni član obrazovne zajednice.

Zapošljavanje i ekonomska participacija

Zapošljavanje predstavlja jednu od centralnih oblasti socijalne inkluzije. Njegov značaj nije samo ekonomski. Rad može doprineti materijalnoj nezavisnosti, profesionalnom identitetu, društvenim kontaktima i većoj kontroli nad sopstvenim životom. Pravo na rad osoba sa invaliditetom podrazumeva mogućnost rada na otvorenom, inkluzivnom i pristupačnom tržištu rada (United Nations, 2006). Generalni komentar br. 8 dodatno naglašava značaj otvorenog, inkluzivnog i pristupačnog radnog okruženja za ostvarivanje prava osoba sa invaliditetom na rad i zapošljavanje (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2022).

Prepreke zapošljavanju, međutim, ne proizlaze samo iz individualnih karakteristika pojedinca. Sistematski pregled Nagtegaal et al. (2023), kojim je obuhvaćeno 47 studija, identifikovao je 32 faktora koji mogu uticati na odluke poslodavaca o zapošljavanju osoba sa invaliditetom. Među najčešće navođenim preprekama nalaze se očekivanja o nižoj produktivnosti osoba sa invaliditetom, očekivanje povećanih troškova njihovog zapošljavanja i nedovoljno znanje poslodavaca o invalidnosti (Nagtegaal et al., 2023). Ovakvi nalazi pokazuju da odluka o zapošljavanju nastaje u širem organizacionom i društvenom kontekstu u kojem znanje, iskustvo, očekivanja i stavovi poslodavaca mogu olakšavati ili ograničavati pristup tržištu rada.

Formalna zabrana diskriminacije zato predstavlja neophodan, ali ne i dovoljan uslov ekonomske inkluzije. Ako je radno mesto nepristupačno, ako nisu obezbeđena potrebna prilagođavanja ili ako odluke poslodavaca oblikuju stereotipi o sposobnostima i produktivnosti osoba sa invaliditetom, pravo na rad ne proizvodi nužno stvarnu jednakost (Nagtegaal et al., 2023; United Nations, 2006). Socijalna inkluzija kroz zapošljavanje zato se ne može meriti samo brojem zaposlenih osoba sa invaliditetom. Relevantni su i kvalitet radnog mesta, sigurnost zaposlenja, profesionalno napredovanje, odnosi sa kolegama, dostupnost razumnog prilagođavanja i mogućnost zaposlenog da ravnopravno učestvuje u radnoj zajednici.

Zdravstvena zaštita i pristupačnost

Zdravstvena zaštita predstavlja još jednu oblast u kojoj se jasno vidi međuzavisnost različitih dimenzija inkluzije. WHO (2022) ukazuje da zdravstvene nejednakosti osoba sa invaliditetom ne proizlaze samo iz osnovnog zdravstvenog stanja već i iz nepravednih uslova unutar zdravstvenog sistema i šireg društvenog okruženja. Nepristupačnost zdravstvenih objekata i opreme, komunikacione prepreke, transport, finansijski troškovi i negativni stavovi mogu ograničiti korišćenje zdravstvene zaštite (WHO, 2022).

Kod osoba sa fizičkim invaliditetom ova povezanost je naročito očigledna. Formalna dostupnost zdravstvene usluge ima ograničenu vrednost ako osoba ne može da uđe u zdravstvenu ustanovu, pristupi ordinaciji ili koristi odgovarajuću dijagnostičku opremu. Zdravstvena inkluzija zato ne podrazumeva samo postojanje zdravstvene usluge, već mogućnost njenog korišćenja pod ravnopravnim uslovima, uz poštovanje dostojanstva, autonomije i prava osobe da učestvuje u donošenju odluka koje se odnose na njeno zdravlje (United Nations, 2006; WHO, 2022).

Informaciona i komunikaciona pristupačnost

Pristupačnost se može posmatrati kao horizontalni preduslov ostvarivanja različitih prava. Ona se ne odnosi samo na arhitektonsko okruženje već i na transport, informacije, komunikaciju i usluge namenjene javnosti (United Nations, 2006).

Značaj informacione i komunikacione pristupačnosti potvrđuje i domaće istraživanje Maslikovića i Tomića (2024), sprovedeno među osobama sa fizičkim i/ili senzornim invaliditetom u Srbiji. Rezultati ukazuju na probleme u prilagođenosti javnih institucija i državnih organa potrebama osoba sa invaliditetom, što pokazuje da socijalna uključenost ne zavisi samo od fizičkog pristupa prostoru, već i od mogućnosti pristupa informacijama i komunikaciji (Masliković & Tomić, 2024). Nepristupačnost zato nije samo tehnički problem. Kada fizičko, informaciono ili komunikaciono okruženje sistematski sprečava određenu grupu građana da koristi prava i usluge dostupne drugima, pristupačnost postaje pitanje jednakosti i nediskriminacije.

Samostalni život, izbor i kontrola

Jedno od značajnih dostignuća savremenog pristupa invalidnosti jeste drugačije razumevanje samostalnosti. Samostalan život ne znači nužno život bez podrške drugih ljudi. Njegova suština je u mogućnosti izbora i kontrole nad odlukama koje oblikuju svakodnevni život. Član 19 Konvencije priznaje jednako pravo osoba sa invaliditetom da žive u zajednici i da imaju mogućnosti izbora uporedive sa mogućnostima drugih ljudi (United Nations, 2006). Generalni komentar br. 5 dodatno naglašava da samostalni život podrazumeva mogućnost osobe da bira i kontroliše sopstveni život i način na koji koristi potrebnu podršku (Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2017). U tom smislu, dostupnost odgovarajućih servisa podrške predstavlja važan preduslov samostalnog života i uključivanja osoba sa invaliditetom u

zajednicu. Sistemi podrške zasnovani na socijalnom modelu treba da omoguće osobama sa invaliditetom korišćenje sopstvenih potencijala, očuvanje dostojanstva i privatnosti, jačanje autonomije i preuzimanje odgovornosti za sopstveni život (Rajkov, 2010).

Ovo je naročito značajno za osobe kojima je potrebna svakodnevna podrška. Potreba za pomoći u obavljanju određenih aktivnosti ne znači da osoba treba da izgubi kontrolu nad odlukama koje se odnose na njen život. Socijalna inkluzija je zato neposredno povezana sa mogućnošću osobe da bude aktivni subjekt sopstvenog života, a ne samo pasivni korisnik usluga koje drugi planiraju i organizuju u njeno ime.

Koncept samostalnog života neposredno proizlazi iz socijalnog modela invalidnosti. U domaćem pokretu osoba sa invaliditetom samostalnost se ne poistovećuje sa sposobnošću osobe da sve aktivnosti obavlja bez pomoći drugih, već sa mogućnošću izbora i kontrole nad sopstvenim životom. Uklanjanje društvenih prepreka i obezbeđivanje odgovarajućih oblika podrške zato ne umanjuju samostalnost osobe, već stvaraju uslove da ona donosi odluke i učestvuje u zajednici na osnovu jednakosti sa drugima (Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije, 2014; Committee on the Rights of Persons with Disabilities, 2017).

Od prilagođavanja pojedinca ka promeni društvenog okruženja

Jedno od najvažnijih pitanja koje otvara savremena empirijska literatura jeste nivo na kojem se interveniše kako bi se unapredila socijalna inkluzija. Saran et al. (2023), analizirajući intervencije za

unapređenje socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom u zemljama sa niskim i srednjim prihodima, upozoravaju da usmerenost na opremanje pojedinca veštinama i resursima može prevideti šire strukturne sile koje proizvode socijalnu isključenost.

Ovi nalazi savremenih sistematskih pregleda u velikoj meri potvrđuju osnovnu pretpostavku socijalnog modela: isključenost se ne može prevazilaziti samo intervencijama usmerenim na pojedinca. U domaćem kontekstu Tatić (2013) ukazuje da osobe sa invaliditetom ne nailaze na teškoće samo zbog svojih oštećenja, već i zbog prepreka i predrasuda u društvu, pri čemu se teret suočavanja sa tim preprekama često prebacuje na same osobe i njihove porodice. Iz perspektive socijalne inkluzije, upravo takvo prebacivanje odgovornosti predstavlja jedan od ključnih problema individualizovanog pristupa invalidnosti.

Promena društvenog okruženja zato ne predstavlja alternativu individualnoj podršci, već njen neophodan pandan. Rehabilitacija, asistivna tehnologija, obrazovanje i razvoj različitih veština mogu unaprediti mogućnosti pojedinca, ali njihovi efekti ostaju ograničeni ukoliko istovremeno opstaju nepristupačan prevoz i objekti, diskriminatorne prakse, komunikacione prepreke i negativni stavovi. Izjednačavanje mogućnosti stoga zahteva kombinovanje antidiskriminacionih mera sa pozitivnim merama usmerenim na uklanjanje prepreka u društvenoj zajednici. Među takvim merama posebno mesto zauzima razvoj odgovarajućih servisa podrške, koji predstavljaju jedan od osnovnih preduslova uključivanja osoba sa invaliditetom u zajednicu (Rajkov, 2010).

Noviji sistematski pregled Schroeder et al. (2026), usmeren na zemlje sa visokim bruto prihodima, dodatno potvrđuje ovaj problem. Pregledom je obuhvaćeno 50 studija sa ukupno 10.904 učesnika. Dvadeset studija pokazalo je pozitivne efekte intervencija, 14 nije pokazalo efekat, dok su rezultati 16 studija bili mešoviti (Schroeder et al., 2026). Posebno je značajno da je većina intervencija bila usmerena na individualni nivo, dok su organizacioni i nivoi zajednice bili znatno manje zastupljeni. Ovakva struktura istraživanja ukazuje na paradoks da, iako socijalni model invalidnosti već decenijama naglašava značaj društvenih prepreka, intervencije za unapređenje inkluzije i dalje se često usmeravaju prvenstveno na promenu pojedinca (Oliver, 1990; Schroeder et al., 2026).

Programi razvoja socijalnih, komunikacionih, profesionalnih ili drugih veština mogu biti korisni i ne treba ih odbacivati. Problem nastaje kada se istovremeno ne menjaju sredina, institucije i društvene strukture koje proizvode isključenost (Saran et al., 2023; Schroeder et al., 2026). Ako je ulaz u ustanovu nepristupačan, trening individualnih veština neće ukloniti stepenice. Ako je javni prevoz nepristupačan, individualno osnaživanje neće samo po sebi rešiti problem mobilnosti. Ako poslodavac odluku zasniva na stereotipima o produktivnosti osobe sa invaliditetom, dodatna obuka same osobe neće nužno promeniti njegove pretpostavke (Nagtegaal et al., 2023).

Zato pitanje ne treba da glasi samo: Kako osposobiti osobu sa invaliditetom da se bolje uključi u postojeće društvo? Jednako važno pitanje glasi: Kako menjati društvene uslove tako da različitost sposobnosti njegovih članova ne predstavlja osnov za isključivanje?

Socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji

U Republici Srbiji razvijan je normativni i institucionalni okvir zaštite prava osoba sa invaliditetom, a ratifikacija Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom predstavlja važnu osnovu za pristup zasnovan na ljudskim pravima. Aktuelna Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom za period 2025–2030. kao opšti cilj postavlja unapređenje društvenog i ekonomskog položaja osoba sa invaliditetom i stvaranje uslova za njihovo ravnopravno učešće u društvu (Vlada Republike Srbije, 2025). Strategija obuhvata pitanja podrške samostalnom životu, pristupačnosti, ekonomske nezavisnosti, obrazovanja, socijalne i zdravstvene zaštite.

Ipak, postojanje normativnog okvira samo po sebi nije dovoljno za ostvarivanje pune socijalne inkluzije. Upravo razlika između priznatih prava i mogućnosti njihovog svakodnevnog korišćenja predstavlja jedno od ključnih pitanja položaja osoba sa invaliditetom. Podaci Poverenika pokazuju da formalno razvijen normativni okvir nije dovoljan. Invaliditet je i dalje među čestim osnovima diskriminacije, dok se prepreke pojavljuju u odnosima sa organima javne vlasti, zdravstvenoj zaštiti, radu i zapošljavanju, obrazovanju i pristupu javnim uslugama (Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, 2025). Ključni izazov zbog toga predstavlja smanjivanje jaza između formalno garantovanih prava i njihovog stvarnog ostvarivanja.

Razvoj domaćeg normativnog okvira treba posmatrati i kao deo šire promene pristupa invalidnosti. Tatić je u svojim radovima o ravnopravnosti osoba sa invaliditetom i usklađivanju domaćeg

zakonodavstva sa Konvencijom ukazivao na značaj nediskriminacije, jednakih mogućnosti i stvaranja uslova za puno učešće osoba sa invaliditetom. Ratifikacija Konvencije zato nije značajna samo kao preuzimanje međunarodnih pravnih obaveza, već i kao normativna potvrda prelaska sa pristupa zasnovanog prvenstveno na zaštiti i zbrinjavanju ka pristupu u kojem su osobe sa invaliditetom nosioci prava (Tatić, 2010; United Nations, 2006).

Ovaj zaokret prepoznatljiv je i u domaćoj institucionalnoj praksi. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (2019) ukazuje da socijalni pristup invalidnosti pomera težište sa dijagnoze pojedinca prema okruženju koje treba da obezbedi jednake mogućnosti za učešće, pri čemu se posebna pažnja usmerava na prepreke u zajednici koje osobama sa invaliditetom otežavaju korišćenje prava, usluga i drugih društvenih resursa.

Lakićević (2012) pitanje inkluzije osoba sa invaliditetom u Srbiji razmatra u kontekstu pretpostavki aktivne socijalne politike. Ovakva perspektiva je značajna jer položaj osoba sa invaliditetom ne svodi samo na materijalnu sigurnost i kompenzaciju posledica invalidnosti, već otvara pitanje aktivnog uključivanja u društvene procese. Osoba može ostvarivati određena prava iz sistema socijalne zaštite, a istovremeno biti ograničena u pristupu obrazovanju, tržištu rada, javnim institucijama i društvenim aktivnostima. Socijalna sigurnost i socijalna inkluzija zato predstavljaju povezane, ali ne i identične dimenzije društvenog položaja.

Analiza visokog obrazovanja koju daje Vasiljević-Prodanović (2019) konkretizuje ovaj problem u domaćem kontekstu. Priznato pravo na obrazovanje nije dovoljno ukoliko fizička i organizaciona struktura visokoškolske ustanove sprečava studenta sa invaliditetom da to pravo koristi pod ravnopravnim uslovima.

Novija domaća istraživanja pokazuju da se sličan problem javlja i u drugim oblastima. Masliković i Tomić (2024) ukazuju na teškoće sa kojima se osobe sa fizičkim i/ili senzornim invaliditetom suočavaju u pristupu informacijama i komunikaciji sa javnim institucijama.

Posebno ilustrativan primer pruža istraživanje pristupačnosti pravosudnih institucija u Srbiji. Masliković et al. (2026), na osnovu podataka prikupljenih od 233 pravosudna organa, utvrdili su da je samo 15,5% institucija svoje usluge ocenilo kao potpuno prilagođene osobama sa invaliditetom, dok je svega 9% navelo postojanje plana ili strategije za unapređenje pristupačnosti i inkluzije.

Ovi nalazi konkretizuju razliku između prava na papiru i prava u svakodnevnom životu. Pravo na pristup javnoj instituciji ne iscrpljuje se u odsustvu formalne zabrane pristupa, već zahteva fizičke, informacione, komunikacione i organizacione uslove koji omogućavaju da osoba instituciju zaista koristi pod ravnopravnim uslovima (Masliković & Tomić, 2024; Masliković et al., 2026; United Nations, 2006).

Napredak zato ne treba procenjivati samo prema broju usvojenih propisa, strategija i programa. Neposredniji pokazatelji

inkluzije jesu odgovori na pitanja: može li osoba sa invaliditetom da koristi javni prevoz; da uđe u obrazovnu, zdravstvenu ili javnu ustanovu; dobije informaciju u pristupačnom obliku; pronađe odgovarajuće zaposlenje; dobije potrebnu podršku za život u zajednici; bira način na koji će živeti i učestvuje u donošenju odluka koje utiču na njen život?

Poseban značaj imaju organizacije osoba sa invaliditetom. Princip „Ništa o nama bez nas“ izražava suštinu participativnog pristupa: politike koje neposredno utiču na život osoba sa invaliditetom ne treba stvarati samo za njih, već uz njihovo aktivno učešće. Takva participacija predstavlja praktični izraz pristupa zasnovanog na ljudskim pravima i ideje da osoba sa invaliditetom nije objekat politike, već njen ravnopravni učesnik (Quinn & Degener, 2002; United Nations, 2006).

Od formalne jednakosti ka stvarnoj inkluziji

Prethodna analiza pokazuje da formalna jednakost predstavlja neophodnu, ali nedovoljnu pretpostavku socijalne inkluzije (Quinn & Degener, 2002; United Nations, 2006). Pravo dobija svoje puno značenje tek onda kada osoba ima realnu mogućnost da ga ostvari. Na osnovu razmatranih teorijskih pristupa i empirijskih nalaza, proces socijalne inkluzije može se analitički predstaviti kao međusobno povezan sled: priznavanje prava, pristupačnost, participacija, pripadnost, izbor i kontrola.

Prvi nivo je normativan: pravo je priznato i diskriminacija zabranjena. Drugi je praktičan: osoba mora imati mogućnost da

pristupi prostoru, instituciji, informaciji ili usluzi. Treći predstavlja stvarnu participaciju – mogućnost aktivnog i ravnopravnog učešća. Četvrti se odnosi na društvene odnose, prihvaćenost i pripadnost zajednici. Peti podrazumeva autonomiju – mogućnost osobe da utiče na odluke koje oblikuju njen život.

Ovaj sled predstavlja analitičku sintezu socijalnog modela, pristupa zasnovanog na ljudskim pravima i savremenih istraživanja socijalne participacije (Oliver, 1990; Quinn & Degener, 2002; Saran et al., 2023; Schroeder et al., 2026; United Nations, 2006). Njegova vrednost je u tome što omogućava razlikovanje formalne integracije od stvarne inkluzije. Osoba može imati priznato pravo, a da nema pristup; može imati pristup, a da nema mogućnost participacije; može učestvovati u formalnim aktivnostima, a istovremeno ostati društveno izolovana; i može biti fizički uključena u zajednicu, a da nema dovoljno izbora i kontrole nad sopstvenim životom. Stoga se uspešnost inkluzije ne može procenjivati samo prema tome koliko su osobe sa invaliditetom prisutne u institucijama, već prema tome u kojoj meri te institucije omogućavaju ravnopravnu participaciju, pripadnost i autonomiju.

Iz ugla neizlečivog optimiste

Inkluzija je samo reč, i ništa više. Njeno pravo značenje možda se najjasnije vidi kada se udaljimo od zakona, strategija, statistika i pogledamo svakodnevni život jedne osobe. Zamislimo univerzitetsku profesorku koja živi sa multiplom sklerozom. Njeno jutro ne počinje samo razmišljanjem o predavanju, studentima i fakultetskim obavezama. Počinje i procenom koliko danas može,

koliko će je snage koštati dolazak na posao i hoće li je telo pratiti kroz sve što je tog dana isplanirala.

Fakultet na kojem radi nije pristupačan. Stepenice koje njene kolege gotovo ne primećuju za nju predstavljaju stvarnu prepreku. Hodnici postaju duži, dolazak do slušaonice zahtevniji, a raspored obaveza mora da se usklađuje ne samo sa akademskim zadacima već i sa mogućnostima koje joj tog dana dopušta bolest. Još je teže objasniti ono što se ne vidi: da umor nije uvek običan umor, da bol ne mora biti vidljiv da bi bio stvaran, i da potreba za drugačijom organizacijom posla nije traženje povlastice.

Kada uđe u slušaonicu, studenti najpre vide njen osmeh. Vide profesorku koja je pripremila predavanje, koja ih sluša, odgovara na pitanja i razume njihove nedoumice. Ne znaju uvek koliko je energije bilo potrebno samo da tog jutra stigne do njih. Ali taj osmeh nije pokušaj da se bolest negira. On je izraz odluke da bolest, koliko god bila prisutna, ne dobije pravo da određuje sve drugo što njen život jeste.

Posle fakulteta postoje porodica, prijatelji, ljudi koje voli, razgovori, planovi i male svakodnevne radosti. Postoji potreba da se daje drugima čak i onda kada je podrška potrebna njoj. Postoji želja da se putuje, radi, voli, smeje, planira i učestvuje u životu, a ne samo da se život prilagođava bolesti. Možda se upravo u tome krije njen neizlečivi optimizam. Ne u poricanju bola, niti u potrebi da svakoga dana bude hrabra. Optimizam je u tome što, uprkos danima koji nisu laki, i dalje očekuje nešto dobro od sutrašnjeg. U

posvećenosti studentima, lepoj reči za kolegu, ljubavi prema najbližima i želji da život ostane ispunjen svime što ga čini vrednim.

Ali ona ne bi trebalo da bude heroj da bi bila ravnopravna. Ne mora da savlada svaku stepenicu da bi dokazala koliko joj znači njen posao. Ne mora ni da se osmehuje kada joj nije do osmeha da bi zaslužila razumevanje. Možda se upravo iz njenog ugla najbolje razume suština socijalne inkluzije. Ona ne traži sažaljenje, niti priznanje zbog toga što nastavlja dalje. Želi mogućnost da radi ono što voli, da bude profesorka, koleginica, žena, majka, prijateljica i osoba koju ne određuje dijagnoza. Jer ispunjen život ne počinje tamo gde prestaje invaliditet, već tamo gde čoveku omogućimo da živi život koji je izabrao.

Njeno znanje, profesionalno iskustvo, akademski doprinos i sposobnost da obrazuje nove generacije nisu nestali pojavom bolesti. Promenili su se uslovi pod kojima može da nastavi da radi i učestvuje u životu zajednice. Ukoliko do učionice vode samo stepenice, problem nije u njenom znanju. Ako organizacija nastave ne dopušta (razumno) prilagođavanje, problem nije u njenoj stručnosti. Ako kolege i institucija unapred pretpostave šta ona „više ne može“, prepreka nije samo bolest, već i način na koji društvena sredina reaguje na nju.

Ali postoji i druga mogućnost.

Pristupačan prostor, odgovarajuća podrška, fleksibilna organizacija rada i, možda najvažnije, odnos prema osobi koji polazi od njenih sposobnosti, a ne od dijagnoze. To će omogućiti da ona nastavi da bude profesorka, koleginica, istraživačica i aktivna

članica zajednice. Upravo u razlici između ove dve moguće društvene reakcije nalazi se suština inkluzije.

Neizlečivi optimizam u tom smislu nije uverenje da će prepreke nestati same od sebe. On podrazumeva verovanje da prepreke koje je društvo stvorilo, društvo može i da promeni. Socijalna inkluzija počinje onda kada prestanemo da pitamo koliko osoba može da se prilagodi svetu koji je nije imao u vidu, i počnemo da razmišljamo kako taj svet može biti oblikovan tako da u njemu ima mesta za različitost.

Zaključak

Socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom predstavlja mnogo više od njihovog fizičkog prisustva u društvenoj sredini. Ona podrazumeva stvarnu mogućnost pristupa, participacije, pripadnosti, izbora i kontrole nad sopstvenim životom. Zbog toga socijalnu inkluziju treba posmatrati kao pitanje ljudskih prava i socijalne pravde, a ne kao fakultativnu meru socijalne politike (Quinn & Degener, 2002; United Nations, 2006).

Razvoj od individualnog i medicinskog, preko socijalnog, do pristupa zasnovanog na ljudskim pravima pokazuje da se položaj osoba sa invaliditetom ne može razumeti posmatranjem njihovih individualnih karakteristika nezavisno od društvenog okruženja (Barnes & Mercer, 2004; Oliver, 1990; Thomas, 2004). Arhitektonske, institucionalne, komunikacione, ekonomske prepreke i predrasude mogu značajno ograničiti participaciju i ostvarivanje prava.

Istraživanja usmerena na osobe sa fizičkim i dugotrajnim neurološkim invaliditetom dodatno potvrđuju značaj odnosa između individualnog funkcionisanja i okruženja. Izgrađeno okruženje, transport i pristupačnost prostora mogu neposredno olakšavati ili ograničavati participaciju u zajednici (Heeb Desai et al., 2024; Turcotte et al., 2025).

Savremena empirijska literatura istovremeno pokazuje da su intervencije za unapređenje socijalne inkluzije još uvek u velikoj meri usmerene na individualni nivo, dok su organizacione, lokalne i strukturne intervencije znatno manje zastupljene (Saran et al., 2023; Schroeder et al., 2026). Takva struktura intervencija otvara pitanje da li se deo odgovornosti za inkluziju i dalje prebacuje na pojedinca, iako savremeno razumevanje invalidnosti naglašava značaj društvenih prepreka.

Za Republiku Srbiju posebno je značajan prelazak sa normativnog priznavanja prava na njihovu stvarnu dostupnost. Domaća literatura ukazuje na potrebu aktivnijeg uključivanja osoba sa invaliditetom u društvene procese (Lakićević, 2012), dok istraživanja u oblastima visokog obrazovanja, informacione pristupačnosti i pristupa javnim institucijama pokazuju da fizičke, komunikacione i organizacione prepreke i dalje mogu ograničavati korišćenje priznatih prava (Maslikoviċ & Tomić, 2024; Maslikoviċ et al., 2026; Vasiljević-Prodanović, 2019).

Stoga, možemo zaključiti da mera uspešnosti politika socijalne inkluzije nije samo broj donetih propisa, strategija, programa ili mera. Njena mera je svakodnevno iskustvo osobe sa invaliditetom:

mogućnost da se obrazuje, radi, kreće, koristi zdravstvene i druge javne usluge, ostvaruje društvene odnose, bira način života i ravnopravno učestvuje u zajednici. Socijalna inkluzija osoba sa invaliditetom ne može se meriti prvenstveno sposobnošću pojedinca da se prilagodi postojećem društvenom okruženju, već i sposobnošću društva da ukloni prepreke koje ograničavaju njegovo ravnopravno učešće.

U tom smislu, inkluzija je ostvarena tek onda kada prisustvo osobe sa invaliditetom u društvu prestane da bude izuzetak koji zahteva posebno opravdanje i postane uobičajen izraz ljudske različitosti. Odgovornost za ostvarivanje tog cilja ne može počivati samo na pojedincu. Ona pripada institucijama, zajednici i društvu u celini.

Literatura

Barnes, C., & Mercer, G. (2004). Theorising and researching disability from a social model perspective. In C. Barnes & G. Mercer (Eds.), *Implementing the social model of disability: Theory and research* (pp. 1–17). The Disability Press.

Centar za samostalni život osoba sa invaliditetom Srbije. (2014, December 7). *Socijalni model invalidnosti.*

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2016). *General comment No. 4 (2016) on the right to inclusive education* (CRPD/C/GC/4). United Nations.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2017). *General comment No. 5 (2017) on living independently and being included in the community* (CRPD/C/GC/5). United Nations.

Committee on the Rights of Persons with Disabilities. (2022). *General comment No. 8 (2022) on the right of persons with disabilities to work and employment* (CRPD/C/GC/8). United Nations.

Hay, S., & Beamish, W. (2026). Inclusive education for students with special educational needs: A 30-year synthesis of the review-level literature (1994–2023). *Education Sciences, 16*(5), 794. https://doi.org/10.3390/educsci16050794

Heeb Desai, R., Hamlin, E., Eyler, A., Putnam, M., Stark, S., Doering, M., & Morgan, K. (2024). The role of the built environment in the community participation of adults aging with long-term physical disabilities: A scoping review. *Journal of Aging and Environment, 38*(3), 232–256. https://doi.org/10.1080/26892618.2023.2175099

Lakićević, M. (2012). Pretpostavke aktivne socijalne politike i inkluzija osoba sa invaliditetom u Srbiji. U D. Vuković i N. Perišić (ur.), *Rizici i izazovi socijalnih reformi* (str. 96–112). Fakultet političkih nauka.

Masliković, D., & Tomić, B. M. (2024). Is there communication? Access to information by persons with disabilities in Serbia. *Stanovništvo, 62*(1), 153–166. https://doi.org/10.59954/stnv.563

Masliković, D., Tomić, B. M., & Kadijevich, D. M. (2026). Factors influencing accessibility in judicial institutions for people with disabilities: A study of the Serbian judicial system. *Humanities and Social Sciences Communications, 13*, Article 477. https://doi.org/10.1057/s41599-026-06762-7

Nagtegaal, R., de Boer, N., van Berkel, R., Derks, B., & Tummers, L. (2023). Why do employers (fail to) hire people with disabilities? A systematic review of capabilities, opportunities and motivations. *Journal of Occupational Rehabilitation, 33*(2), 329–340. https://doi.org/10.1007/s10926-022-10076-1

Oliver, M. (1990). *The individual and social models of disability*. Paper presented at the Joint Workshop of the Living Options Group and the Research Unit of the Royal College of Physicians, London.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. (2019). Pritužba B. K. povodom diskriminacije M. M. na osnovu invaliditeta u oblasti pružanja usluga (br. 07-00-1328/2018-02).

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti. (2025). Poseban izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti o diskriminaciji osoba sa invaliditetom. Poverenik za zaštitu ravnopravnosti.

Quinn, G., & Degener, T. (2002). *Human rights and disability: The current use and future potential of United Nations human rights instruments in the context of disability*. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights.

Rajkov, G. (2010). Sistemi podrške za osobe sa invaliditetom. *Hereticus, 8*(3–4), 45–52.

Saran, A., Hunt, X., White, H., & Kuper, H. (2023). Effectiveness of interventions for improving social inclusion outcomes for people with disabilities in low- and middle-income countries: A systematic review. *Campbell Systematic Reviews, 19*(1), e1316. https://doi.org/10.1002/cl2.1316

Schroeder, M., Weber, G., & Suhrcke, M. (2026). Effectiveness of interventions to promote social inclusion of people with disabilities in high-income countries: A systematic review of quantitative evaluation studies. *BMJ Open, 16*, e117213. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2026-117213

Tatić, D. (2010). Pravni okvir Republike Srbije za ravnopravnost osoba sa invaliditetom. *Hereticus, 8*(3–4), 31–44.

Tatić, D. (2013). Zaštita ljudskih prava osoba sa invaliditetom (3. dopunjeno izd.). Službeni glasnik.

Thomas, C. (2004). Developing the social relational in the social model of disability: A theoretical agenda. In C. Barnes & G. Mercer (Eds.), *Implementing the social model of disability: Theory and research* (pp. 32–47). The Disability Press.

Trkulja, J. (2010). Različiti, ali ravnopravni – od objekta zaštite do nosioca prava osoba sa invaliditetom. *Hereticus, 8*(3–4), 11–30.

Turcotte, S., Kheroua, S., Brun, G., Gagnon, L., Bustamante, N., Labbé, A., Simard, P., Veilleux, M., Lapointe, M., Nguyen, M. H., & Levasseur, M. (2025). Barriers and facilitators to the social participation of individuals aging with a long-term neurological disability: A scoping review. *Disabilities, 5*(2), 49. https://doi.org/10.3390/disabilities5020049

UNICEF Srbija. (2025). *Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji: Za period od 2022. do 2024. godine*. UNICEF.

United Nations. (2006). *Convention on the Rights of Persons with Disabilities* (A/RES/61/106). United Nations.

Vasiljević-Prodanović, D. (2019). Diskriminacija osoba sa invaliditetom u sistemu visokog obrazovanja u Srbiji. U N. Macanović (ur.), *IV međunarodna naučna konferencija „Položaj marginalizovanih grupa u društvu“: Zbornik radova* (str. 500–505). Centar modernih znanja; Resursni centar za specijalnu edukaciju. https://doi.org/10.7251/ZCMZ0119500V

Vlada Republike Srbije. (2025). Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period 2025–2030. godine. Službeni glasnik Republike Srbije, br. 6/2025.

World Health Organization. (2022). *Global report on health equity for persons with disabilities*. World Health Organization.